

TÜM ZAMANLARIN
HATIRINA
Sarayda
BİR FİNCAN KAHVE

İstanbul 2011

Osmanlı Saray Hazinesi'nden Fincan Zarfları

Emine Bilirgen*

Zarf sözcüğü, geniş anlamda bir nesneyi sarıp çevreleyen, koruyup taşıyan ögeyi ifade eder. Konumuzu oluşturan fincan zarfları ise işlevlerinin yanında, amacının çok ötesine geçmiş yüksek sanat değeri taşıyan bir grup yapıttır. Osmanlı Saray Hazinesi'nden günümüze ulaşan değerli pek çok yapıtın yanında, çoğunlukla geç dönemlere ilişkin çay, kahve ve şerbet takımı gibi eşya geniş bir yer tutar. Sözkonusu takımların bazıları zarflıdır. Büyük çoğunluğu altın, gümüş, mineli ve değerli taşlar (murassa) ile bezeli bu grup eşya içinde en zengin çeşide sahip olanlar kahve fincanı zarflarıdır. Kahve fincanı zarflarına geçmeden önce, kahvenin Osmanlı toplum hayatına girişi ve yayılmasına kısaca değinmek istiyoruz.

Anavatanı Habeşistan (Etiyopya) olan kahve 13. yüzyıl başlarında Yemen'de keyif verici bir madde olarak dikkat çekmiş, oradan bütün Arap Yarımadası'na yayılıp, 16. yüzyıl başlarında da tüccarlar ve hacılar aracılığıyla İstanbul'a ulaşmıştır. İstanbul'da ilk kahvehane 1550'lerin başında Arap kökenli iki kişi tarafından Tahtakale'de (Tahtel kal'a) açılmıştır. 17. yüzyıl başlarında Avrupa'da da kahvenin yayıldığını görüyoruz. Osmanlı ve Avrupa ülkelerinde kahvenin zaman zaman yasaklandığı bilinir.

Amel-i Eşref

Amel-i Hasan

1 Mineli, ajurlu, elmaslı zarf, Leon Mazlumyan (1868-1933) üslubu, Env. No. 2/2333.

2 Altın, elmas ve mineli, Env. No. 2/2340.

3 19. yüzyıl, Osmanlı, çok renkli mine çiçek desenli, siyah mine yüzeyler ajurlu, Env. No. 2/2338.

4 19. yüzyıl, Avrupa, eflatun mine zemine manzara resimli, Env. No. 2/2330.

5 18. yüzyıl sonu 19. yüzyıl başı, Osmanlı, baget kesimli zümrütlerle örtülüdür, Env. No. 2/2337.

6 Bakır üzerine soğuk mine bezemeliler:

1175 (1761) tarihli, Osmanlı, "Amel-i Eşref" imzalı, Env. No. 2/6470,

1147 (1734) tarihli, Osmanlı, "Amel-i Hasan" imzalı

Env. No. 2/6472,

18. yüzyıl ortaları, Osmanlı,

"Amel-i Hasan" imzalı,

Env. No. 2/6471.

Çok renkli soğuk mineli bu üç fincan zarfındaki teknik Kayseri işi olarak da adlandırılır.

* Sanat Tarihçisi, Topkapı Sarayı Müzesi Hazine Bölümü Uzmanı

Osmanlılar, kahveyi keyif verici ama zararlı bir alışkanlık olarak görüp, haram saymışlardır. Ayrıca, merkezi otoriteye karşı halk yığınlarının kahvelerde odaklanmasından da rahatsızlık duyuluyordu. Özellikle Sultan IV. Murad (1623-1640) döneminde, içki ve tütün de dahil olmak üzere, bu yasaklar şiddet ile uygulanmıştır. 1710 tarihinde de Papa XI. Clemense, Müslüman içkisi olarak gördüğü kahveye yasak getirmişti. Bütün bu kısıtlamalara karşın, kahvenin Osmanlı ve Avrupa'nın toplum hayatında vazgeçilmez biçimde yer alması önlenememişti. Bu konuda en büyük etken, kahve ticaretinin kişi ve devletlere çok yüksek kar sağlıyor olmasıydı.

Daha Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566) döneminde has oda hizmetlileri içinde "kahvecibaşı"lık görevi ihdas edilmişti. Zengin konaklarında da benzer hizmetliler çalışırdı. Özellikle Türklerin günlük yaşamında kahve ikramı adeta bir törene dönüşmüştür. Kahve ikramını üç ya da dört genç kız yapardı. Kızlardan biri sırmalı, inci ya da elmas ile süslü kadife, atlas mangal örtüsünü, ikinci kahve tepsisiyle fincan ve zarfları taşırdı. Üçüncü kız içinde kor halinde ateş bulunan stile (mangal) oturtulmuş kahve ibriğini getirir, dördüncüsü fincanları doldurup zarflara yerleştirerek konuklara birer birer ikram ederdi. Toplumun her kesimine yayılan kahve içme alışkanlığı, kahveyle ilgili birçok eşyanın da kullanılmasına yol açmıştır.

Bu eşya arasında özel üretilmiş kahve fincanları ve zarfları ayrı bir yere sahiptir. 16. yüzyıldan başlayarak Çin porseleni, İznik ve Kütahya çinisi ve daha sonra, 18. yüzyılda Avrupa porseleni fincanlar kullanılıyordu. Bunların yanında, 17. yüzyıldan beri var olan lülecî çamurundan (Tophane işi) fincan üretimi 1928'lere kadar sürdüğü gibi, 18. yüzyılda Yedikule'de sırça cam fincanlar da üretiliyordu. 19. yüzyılda ise Beykoz işi cam ile Yıldız porseleni fincanlar üretilmeye başlandı.

Osmanlılarda ilk kahve fincanlarının kulpsuz ve zarfsız olduğunu düşünüyoruz. Örneğin, 1582 tarihli, Sultan III. Murad'ın oğullarının sünnet şenliklerini anlatan "Surnâme-i Hümayûn" adlı kitapta, kahveci esnafının geçisini gösteren minyatürde fincanlar zarfsızdır. 17. yüzyıl başı ve 18. yüzyıla ilişkin bazı albüm sayfalarında, kahve sunan içoğlanları gibi resimlerde de fincanlar zarfsız olarak betimlenmiştir.

Ayrıca, 1680 tarihli Hazine Defteri'nde, "Biniş kahvecileri yed'inde olan eşyadır." Başlığı altında birçok eşya adı yazılıdır. Bu kayıtlarda, "küçük fincanlar maa tabak (tabaklı)" gibi ayrıntılar arasında zarf adına rastlanmaz.

1 Altın fincan zarfı. 19. yüzyıl, Avrupa, içinde küçük bir müzik düzeneği vardır, Env. No. 2/2331.

2 19. yüzyıl, Avrupa, mat yüzeyli altından ağaç biçiminde örülmüş, dalların üzeri yapraklı ve çiçek göbeklerinde küçük elmaslar yer almıştır, Env. No. 2/2342.

3 19. yüzyıl, altın ve elmaslı fincan zarfları.

1- 2 Altın zarf ve tabaklı fincan takımı, 19. yüzyıl sonu - 20. yüzyıl başı, Fransa, yeşil renkli deri, atlas ve kadife kaplı orijinal mahfaza içinde 12'şer adet bezemesiz beyaz porselen fincan, altın tabak ve kulplu altın zarftan oluşur. Tabak ve zarfların ağız kenarını çeviren defne çelenginin ortasındaki sorguç ve hilalli taç motifi, eserin Osmanlı ya da Mısır Hidiv Hanedanı'ndan birisi için özel yapılmış olabileceğini düşündürür. Tabak ve zarflar Paris imalat damgalıdır, Env. No. 2/7628.

3 Mineli ve mücevherli altın zarflar ve fincanları, 19. yüzyıl, Osmanlı, karı-koca fincanı olarak da adlandırılan bu takımlarla zıfaf gecesi gelin-güveye kahve ikram edilirdi, Env. No. 2/2348-49.

Kulpsuz kahve fincanlarının el yakmaması için en erken hangi tarihte zarflara konduğuna ilişkin kesin bir bilgimiz bulunmuyor. Fakat bu kullanım biçiminin, en geç 17. yüzyıl sonuyla 18. yüzyıl başından itibaren yaygınlaştığı söylenebilir. Hazine'den günümüze ulaşan en erken fincan zarfı örneği 1147 (1734) tarihini taşır. Bakır üzerine çok renkli soğuk mineli örneğin dibinde, "Amel-i Hasan usta" imzası okunur (Env. No. 2/6472). "Amel-i Eşref" imzalı diğer mineli örnek de 1175 (1761) tarihlidir (Env. No. 2/6470). Melling'in 1819 tarihli "Voyage de pittoresque de Constantinople..." (Konstantinopolis'e Keyifli bir Yolculuk) adlı kitabında bulunan, Tophane'deki bir kahvehane'nin betimlendiği gravürde, fincanların zarflı olduğu açıkça seçilir. Buna benzer betimlemeler, zarflı fincan kullanımının 18. yüzyıl sonlarında artık bütünüyle yaygınlaştığını düşündürür. Nitekim, Hazine'ye kayıtlı Sultan II. Mustafa (1757-1774) dönemine ilişkin mineli diğer fincan zarfları ve bazı özel koleksiyonlarda yer alan Sultan I. Abdülhamid (1774-1789) ve Sultan III. Selim (1789-1807) tuğralı gümüş zarf örnekleri bu görüşü destekler.

Zarflar, genellikle ağız kısımları fincanınkinden biraz aşağıda olmak üzere, dudak payı bırakılarak yapılırdı. Fincan ve zarfının her ikisinin de porselen olduğu örnekler dışında zarf yapımında çok değişik malzeme kullanılıyordu. Altın, gümüş ve yaldızlı bakır gibi madenlerin yanı sıra, akik, yeşim, firuze, necef, kantaşı, yıldıztaşı ve lapis lazuli gibi değerli taşlardan ya da boynuz, bağa, fildişi, sedef, pelesenk, abanoz, kuka,

Altın fincan zarfları,
guilloché (güyoşe) mine
zemine gümüş montürlü
İri elmaslardan oluşan palmet
ve yaprak motifleri ile bezelidir,
Env. No. 2/2297-2298,
(On iki adetten ikisi).

sandalağacı, kiraz ve hindistan cevizi gibi organik maddelerden yapılan zarflarda çok değişik süsleme teknikleri uygulanmıştır. Bunların başlıcaları bakır üzerine altın yaldız (tombak), bakır, gümüş ve altın üzerine mine, savat, kabartma, oyma, kazıma, ajur ve telkaridir. Ayrıca lake işi zarflar da görülür. Bu fincan zarflarının bazıları, diğer bezemelerin yanı sıra mihlama (değerli taş yerleştirme) dediğimiz yöntem ile de bezenerek daha zenginleştirilirdi.

Mihlama ile üzerleri kısmen bezeli zarfların yanında, değerli taşlar ile sıvama kaplı ya da tümüyle değerli taş dokudan, örme, elmas, zümrüt, yakut ve safir gibi taşların kullanıldığı fincan zarfları en görkemli örnekleri oluşturur. Hazine'ye 2/2337 envanter numarasıyla kayıtlı zümrüt zarf ve Sultan II. Abdülhamid'in (1876-1909) 1911'de

Paris'te satışa sunulan değerli taşlardan yapılmış ya da değerli taşlar ile bezeli eşyası arasında yer alan bazı zarflar bunların yakın benzerleridir. İlginç bir model de, içlerine küçük müzik düzeneği yerleştirilmiş fincan zarflarıdır. Bunlardan birisi Hazine'ye 2/2331 envanter numarasıyla kayıtlı mineli altın zarftır.

Zaman içinde fincan zarfları, öylesine temel eşyadan biri olmuştu ki, Abdülaziz Bey'in (1850-1918) "*Osmanlı Adet, Merasim ve Tabirleri*" adlı kitabında "Evlenme Bölümü"ndeki çeyiz listesinde, "kahve takımı", "onarlık takımlar halinde kırk kadar Osmanlılarca eski maden diye adlandırılan (Çin veya Meissen porseleni) fincan, on adet altın, onu altın üzerine mineli, onu gümüş olmak üzere otuz kadar fincan zarfı..." olarak ayrıntıyla belirtilir. Fincan zarfları adeta bir saygınlık simgesi haline gelmişti. Bugün Saray Hazinesi'nde bulunan fincan zarfları hiç kuşkusuz sayıca çok daha fazlaydı ve çok daha görkemli bezemeli olanları da üretilmişti. Bunların geç döneme ilişkin en önemli örneklerinden bazıları, Sultan II. Abdülhamid'in 1911'de Paris'te satılan eşyasının kataloğunda yer alan değerli taşlar ile bezeli fincan zarflarıdır. Yine Sultan II. Abdülhamid ile ilgili bir belgede, 25. Cülus Hediye Defteri'nde, No. 15'de, "Pirinç üzerine iki kadın heykeli... yaldızlı sekiz adet fincan maa zarf (zarflı) ve gümüşten çiçekli kahve ibriği maa sagir (küçük) tepsi sehpa ve tepsisi. Ahmed bin İyad kullarından takdim." No. 69'da, "Mineli zarflı bir çift kahve fincanı, serkahveci (kahvecibaşı) kullarından takdim." No. 103'de, "Gümüş üzerine mine işlemeli maa zarf on kahve fincanı ve kahve ibriği, Hamidiye Etfal Hastanesi etıbbı ve memurın (tabip ve memurları) kullarından takdim" gibi kayıtlar görülür.

Bazı kahve fincan ve zarfları değişik hacim ve formlarda yapılmıştır. Genellikle küçük boyutta olanlara bülbül yuvası, daha geniş ve derinlerine kallavi adı verilirdi. 1640 tarihli "Narh Defterleri"ndeki fincan fiyatları listesinde yeşil renkli ve güllü "paşa fincanı"yla "hatai" gibi çok değişik isimler de sıralanır.

Kibarlar arasında en seçkin fincan zarflarına sahip olmak bir yarışa dönüştüğünden, inanılmaz güzellikte ve pahalı örnekler piyasaya sürülüyor, sahipleri de incelik ve servetlerinin birer kanıtı gibi bu zarflar ile kahve ikram ediyorlardı. Her türlü eşyada olduğu gibi, fincan zarflarının da en seçkin örnekleri Saray ve çevresi için üretiliyordu. Yerli üretimlerin yanında, Avrupalı ustalar da, Osmanlı pazarına yönelik pek çok eşya gibi,

1

2

3

4

5

6

1 Gümüş fincan zarfı,
III. Selim (1789-1807),
Özel Koleksiyon.

2 Gümüş fincan zarfı,
Sultan I. Abdülhamid
(1774-1789), Özel Koleksiyon.

3-4 Gümüş fincan zarfı,
Sultan I. Abdülmecid
(1839-1861), Özel Koleksiyon.

5 Gümüş üzerine mineli,
18. yüzyıl ortaları, Osmanlı,
"Amel-i Selim" imzalı,
ajur ve çok renkli mine rölyef
çiçek motifleriyle bezelidir,
Env. No. 2/6474.

6 Amel-i Selim.

özel sipariş üzerine fincan zarfları yaratıyorlardı. Özellikle, altın üzerine mine işlemeli ürünlerde, başta İsviçre olmak üzere, Fransa ve Avusturya gibi ülkeler en iyi nitelikteki fincan zarflarını üretiyorlardı.

Saray Hazinesi'nden günümüze ulaşan kahve fincanı zarfları; bakır üzerine soğuk mine bezemeli ve lake, gümüş üzerine mine, tombak, saf altın, altın üzerine değerli taşlar ile işlemeli ya da mineli, mineli yüzeyler üzerinde değerli taşlardan yoğun bezekli ya da tümüyle değerli taşlardan üretilmiş ve son olarak da organik malzemeden yapılmış zarflar olarak gruplandırılabilir.

Bu yazımızda Saray Hazine Koleksiyonu'ndan seçtiğimiz bazı fincan zarflarını tanıtmaya çalıştık. Büyük çoğunluğu 19. yüzyıl yapımı olan grubun içinde gümüş örneklerine (bir adet 18.yüzyıl mineli örnek dışında 2/6474) yer vermedik. Çünkü daha önce Hazine'ye kayıtlı bütün gümüş eşya, 1924 yılında Saray Müze'ye dönüştürülünce yeni oluşturulan "Gümüşler" bölümüne kaydedilmiştir. Burada sadece örnekleme açısından

1 Sandal ağacından zarf ve fincan, yüksek ayaklı zarfın fincanı çeviren bölümünde çok ince ajur işi bitkisel motif ve kuş figürleri yer alır, Env. No. 2/2336.

2 Sedef zafar, 19. yüzyıl Osmanlı Kudüs sedef işçiliğinin seçkin örneklerinden, Env. No. 2/6487-88 (Altı adetten ikisi).

3 Organik malzemeden (bağa, boynuz) yapılmış zarf örnekleri: 18-19. yüzyıl, Osmanlı, kallavi ve bülbül yuvası modelleri. Çinlilerden Avrupalılara kadar pek çok kültürde gergedan boynuzu kapların zehirlenmeleri önlediğine inanılırdı. Dolayısıyla çok pahalıya satılırdı. Env. No. 2/5574, Env. No. 2/6496, Env. No. 2/6499.

4 19. yüzyıl, Osmanlı, lacivert mine zemine madalyonlar içinde mavi tonlarında militer (silah, bayrak, davul, miğferler gibi askeri) motifler betimlendiği gibi, çeşitli yerleri roze elmas ile bezenmiş, Env. No. 2/2344.

5 19. yüzyıl, elmaslarla bezeli, yıldız taşı fincan zarfı, Env. No. 2/7593.

birçok özel koleksiyon ve yayımda yer alan Sultan I. Abdülhamid (1774-1789), Sultan III. Selim (1789-1807) ve Sultan Abdülmecid (1839-1861) tuğralı birkaç gümüş fincan zarfı resmine yer verdik. Sultan Abdülaziz (1861-1876), Sultan II. Abdülhamid (1876-1909), Sultan Mehmed Reşad (1909-1918) ve VI. Mehmed Sultan Vahideddin (1918-1922) dönemine ait örnekler günümüz koleksiyon ve müzayede kataloglarında sıkça karşımıza çıkmaktadır. Bu bakımdan son dört padişahın tuğrasını taşıyan ve aznavur işinin de uygulandığı pek çok örneği de yazının kapsamına almadık. Birkaç zarf dışında Saray Hazinesi'nden ilk defa yayımlanacak örnekleri içeren bu çalışmada değerli bilgi ve yardımlarını esirgemeyen Sayın Garo Kürkman'a içtenlik ile teşekkür ediyorum.

Not: Bu makale *Antik Dekor* dergisinin 72. sayısında yayınlanmış olup yazar ve yayıncının izni ile yeniden düzenlenmiştir.

KAYNAKÇA

- ABDÜLAZİZ BEY, *Osmanlı Adet, Merasim ve Tabirleri*, Haz. Prof. Kazım Arısan - Duygu A. Günay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000.
- ATASOY, Nurhan - Julian Raby, *İznik Seramikleri*, TEB Yayını, İstanbul 1989.
- BAYRAKTAR, Nedret, "Sultan II. Abdülhamit'e gelen 25. Cultüs Hediye Defteri", *Tarih ve Toplum Dergisi*, c. IV, S. 21, İstanbul 1985.
- BİLİRGEN, Emine - Süheyla Murat, *Imperial Treasury - Topkapı Palace*, Akbank Publications, İstanbul 2000.
- BİLİRGEN, Emine - Süheyla Murat, *İmparatorluk Hazinesi - Topkapı Sarayı*, Akbank Yayınları, İstanbul 2000.
- BİLİRGEN, Emine, "Osmanlı'da Altın Eşya Tutkusu", *P Sanat Kültür Antika*, S. 20, İstanbul 2001, s. 148-169.
- BİLİRGEN, Emine, "The Ottoman Passion for Gold Objects", *P Sanat Kültür Antika*, S. 5, İstanbul 2002, s. 118-139.
- BİLİRGEN, Emine - Süheyla Murat, *Topkapı Palace - Imperial Treasury*, T.S. Museum Publications, İstanbul 2001.
- BİLİRGEN, Emine - S. Murat, *Topkapı Sarayı - Hazine-i Hümayun*, Topkapı Sarayı Müdürlüğü Yayınları, İstanbul 2001.
- Catalogue des Perles, *Pierries Bijoux et objets d'Art Precieux S.M. le Sultan Abd-ul Hamid II.*, T. S. M. Küt. Y.B., 1151, Paris 1911.
- FAROQHİ, Suraiya, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam - Ortaçağ'dan Yirminci Yüzyıla*, Tarih ve Yurt Yayınları, İstanbul 2002.
- HAKGÜDEN, Mesut, "Fincanlar ve Zarfları", *P Sanat Kültür Antika*, S. 8, İstanbul 1998, s. 121-127.
- IŞIN, Ekrem, "Kahve ve Kahvehanelerin Toplumsal Tarihi", *Tanede Saklı Keyif: Kahve*, Y.K. Kül. San. Yay., İstanbul 2001, s. 10-43.
- KUŞOĞLU, M. Zeki, "Osmanlı Fincan Zarfları", *Antika*, S. 29, İstanbul 1987, s. 27.
- KUT, Günay, *Türklerde Yeme İçme Geleneği ve Kaynakları - Eskimeyen Tatlar - Türk Mutfağın Kültürü*, Vehbi Koç Vakfı Yay., İstanbul 1996, s. 72-79.
- KÜRKMAN, Garo, *Ottoman Silver Marks*, Mathusalem Publications, İstanbul 1996.
- Topkapı Sarayı Müzesi Hazine Envanter Defterleri*, I-II.
- ÜNAL, İsmail, *H. 1190 (1680) Tarihli Hazine Defteri*, (Eski Türkçe'den Transkripsiyon), İstanbul 1963.

Bakır üzerine lake zarf, 18-19. yüzyıl, Osmanlı, lakesi büyük ölçüde dökülmüştür. Üzerinde eski Türkçe "Hale safadır kahve, Maraza devadır kahe, Bey-el ürefadır kahve" yazısı okunur. Lake işi özellikle 18. yüzyıl Osmanlı sanatında deri, ahşap ve mukavva gibi yüzeylerde de başarıyla uygulanmıştır, Env. No. 2/6486.